

OCTAVIANUS.

Irodalmunkba két lovagregény került át a külföld gazdag termeléséből az irodalmi fejlődésben egymástól távol eső időben: az egyik, a *Szép Magelona*, a XVII. században (1676), a másik, a *Florencz és Lion története*, a XVIII. század végén (1785). Mind a kettő francia eredetű, s a német irodalom közvetítette hozzánk, hol évszázadokra visszanyúló, minden szellemi irányba és áramlatba belekapcsolódó népszerű körútjuknak utolsó állomásához érkeztek. A mit elvégeztünk a *Szép Magelonával*, ugyanazt kívánjuk megtenni másik lovagregényünkkel, melynek eredetét, világirodalmi körútját s magyar feldolgozásainak összeállítását vettük fel vizsgálódásunk körébe. Megkíséreljük egy általános szempont szélesebb háttéréből emelkedni ki, hogy onnan a szellemi élet jelenségeinek kölcsönös kapcsolatába is bepillantást nyerhessünk.

I.

A visszafelé menő nyomok Franciaországba vezetnek s egy chansonban futnak össze, melyben először nyert irodalmi formát e regény a XIII. század közepén. Azóta irodalmakat bejárva s évszázadok váltakozó ízlésén keresztül menve, bámulatos szívós életű tárgynak bizonyult, mely még ma is él az emberiség hálás emlékezetében.

Az említett chansonban Octavianus római császár és Dagobert francia király állanak a kalandos történet élén, melynek főszereplője Octavianusnak két fia, Florent, és az ifjú Octavianus. A császár két fiát s hűtlenséggel alaptalanul meggyanúsított feleségét kikergeti országából. A szenvedésekbe kítaszított ártatlan anyától egyik gyermekét egy majom, másikat pedig egy oroszlán elrabolja. Az ifjú Octavianus később föl találja édes anyját s vele Jeruzsálemba megy, Florent pedig Párizsba jut, hol egy mészárszékekben teljesít közönséges szolgálatokat. Kalandos élete avval kezdődik, hogy párviadalban megöli a Párizst fenyegető pogány Fernagut, szerelmes lesz ennek szép menyasszonyába, kit ismeretlen atyjával együtt a menekülő szaraczenóktól elrabolva, Itáliába visz. Az ifjú Octa-

vianus is bámulatos vitézséggel harcol ezalatt a szaraczenok ellen, kiknek fogságából egy szerelmes királyleány segítségével megszökik és Rómába megy. Itt megtudja származásának titkát s üldözőbe veszi a szaraczenokat, kik atyját és testvérét foglyul ejtve Babylonba vitték. Megszabadítja őket s hazaviszi Rómába, hol öröm és a császár fájdalom közt ismeri fel ártatlan feleségét és vitéz két fiát. Az ifjú Octavianus nőül veszi a babyloni szultán leányát, ki édes testvére Florent kedvesének, s Jeruzsálem királya lesz. A történet utolsó fordulójában Florent és felesége elveszítik egyetlen fiukat, kit a szaraczenok rabolnak el. Fájdalmukat még növeli az, hogy alaptalan gyanú miatt fogságot szenvednek, de kiszabadulásuk után a Szciziliából Rómába hozott szaraczen foglyok között felismerik elvesztett gyermeküket, ki később Othon név alatt római császár lett, s atyja volt a római Florencenak, az e nemben utolsó lovagregény (*Florence de Rome*) hőségnek.

Ugyanezt a történetet fejlődésének egy későbbi idejében nyert prózai formája, mely ma is él az irodalmi köztudatban, már lényeges eltérésekkel beszél el. Ebben is az indítja meg a cselekményt, hogy Octavianus császárnak felesége ikreket szül, miből az anyacsászárné házasságtörést kohol s gonosz fondorkodásaival ráveszi fiát arra, hogy feleségét és két gyermekét száműzze az országból. A gyermekrablás jelenete szintén megegyezik, de az oroszántól elrabolt fiúnak neve Lyon, kinek szerepkörében az ifjú Octavianus kalandjai alig észrevehetőkké zsugorodnak össze. A főszerepet itt a másik fiú, Florent, viszi, ő áll a cselekményt betöltő szaraczen háborúnak középpontjában, melynek legkedvesebb jelenete a szaraczen hercegnőnek, Marcebillenek a megszöktetése. Lyont csak arra használja fel a történet, hogy Dagobert francia királyt, atyját, a római császárt és ismeretlen testvérét, Florentet, a hazafelé tartó szaraczenok fogságából kiszabadítsa. A történet módosulása leginkább a felismerési jelenetet követő befejezésben ismerhető fel: a szultán és leánya a keresztyén hitre tér, Marcebillent Florent nőül veszi s Anglia királya lesz, Lyon pedig, ki az ifjú Octavianus kalandjaiból semmit sem él át, végül megnyeri a spanyol király leányának, Rosamundenak, szerelmét s utódja lesz atyjának a római császárságban.

Később minden népnek kedvelt olvasmánya lett e regény s mint népszerű költői tárgy is irodalmakon keresztül kísérhető a XIII. századtól napjainkig. A tárgynak e nagy kedveltsége és századokig tartó népszerűsége annál inkább meglep bennünket, mert egy nagyon csekély értékű költői művel állunk szemben, a mit valószínűséggel meghatározható forrása és keletkezése szemléltet a legjellemzőbben. Majdnem minden részéből szembe-tűnően kirí az önállótlanág, a compilatio, az eredetiség hiánya, a mi különben jellemzi azt az egész irodalmi korszak-

kot,¹ melyen belül keletkezése és kialakulása végbement. A XIII. század közepétől a következő század végéig terjed ez a korszak, a francia epika utóvirágzásának s hanyatlásának ideje, melynek minden epikai alkotása a kimerültség, a hanyatlás és a lassú kimúlás érezhető jeleit hordja magában. A régi *gesteket* teljesen kimerítette két század, s az utódok beérték a már ismert eposok átdolgozásával és kimeríthetetlen varialásával. Az epigonok phantasiáját legjobban izgatta az a sötét történelmi korszak, mely a római birodalom és a Karoling korszak fényes hajnalhasadása közt eltelt. Ezért kedvelik a régi eposok legkalandosabb motívumaiból egybeillesztett új cselekményt a római birodalommal valami módon összekapcsolt Meroving korszak hátterébe állítani be, a mi rendszerint valamelyik Meroving király véletlenül megtudott történelmi nevének segítségével történik. Az eredetiség hiányát legjobban bizonyítja az azonos motívumoknak rendszerbe állítható készlete, melynek állandó varialásában merült ki e korszak egész eredetisége, s ugyanabban különböznek egymástól a rokon eposok köreinek tagjai. A főhős mellett mindig szerepel egy szaraczen vezér és egy szaraczen hercegnő, kit egy keresztyén fejedelem megtérít és nőül vesz. A gyermekkitévés, a gyermekrablás s ezzel kapcsolatban a történet végén a felismerési jelenet számos esetben ismétlődő segéd-eszköze a megoldásnak. Technikájukkal a mese fölépítésében, a hősök beállításában, a cselekmény bonyolításában egy sajátos típusát teremtették meg az eredetiségben már kimerült király-eposoknak, melyeknek legnagyobb része csekély költői értékével népszerűsége nem is vergődhetett.

Annál figyelemreméltóbb tehát az *Octavianus*, melyben bár e korszaknak minden jellemvonása benne van, s a mely megállapításunk szerint szintén többféle elemből tevődött össze és alakult ki, mégis a legkiválóbb költői tárgyakkal versenyző népszerűsége emelkedett. Megmagyarázható ez abból, hogy a kevés költői eredetiséggel rendelkező szerzője elég szerencsésen aknázza ki a középkor mondakészletének legkedveltebb motívumait. A regénynek az a részlete, hogy a hűtlenséggel rágalmazott ártatlan császárnét félrevezetett férje gyermekeivel együtt száműzi, de a történet végén a nő ártatlansága kiderül, s a tévedést jóvá teszi, újbóli találkozásukon érzett boldogságuk: a középkor ártatlanul szenvedő s hűségében állhatatos asszonyának mondáját juttatja eszünkbe. Ez a középkornak egyik leggazdagabb mondaköre volt, mely számos változatot teremtve s a legkülömbféle formákat nyerve, majdnem minden irodalomban nyomot hagyott. E mondacsaládnak tagjait s annak legváltozabbi változatait a részletekben való számos eltérés mellett

¹ Voretzsch, Die französische Heldensage. 1894. Das Merovingerepos u. die frk. Heldensage. Phil. Stud. 1896. A. Becker, Grundriss d. altfranz. Lit. Heidelberg 1907.

is a következő alapmotívumok vonják egy körbe: Egy férj az elutazásakor feleségét az öcscsére bízta. A hűtlen rokon sikertelen kísérleteket tesz az erényes nő elcsábítására, s mikor ez nem sikerül, bosszúja a nő vesztére tör. A hazatérő férj előtt hűtlenséggel vádolja a feleséget, kit a férj még az országból is kiűz (I.). A szenvedésekbe kitzasztott ártatlan asszony sok életveszedelmet áll ki s még kétszer utasítja vissza a hitvesi hűséget sértő szerelmi ajánlatokat (II.). Végül kolostorba vonul, hol csodálatos erővel gyógyítja a betegeket. Most azok, kik ellene vétettek, megbetegsznek. Ő mindnyájukat meggyógyítja, de előbb bevallják legnagyobb vétküket. Így az asszony ártatlanságáról mindenki, még a férje is meggyőződik (III.).

Ezek a legfontosabb mozzanatai a *hűtlenséggel rágalmozott ártatlan asszony* mondakörének, melyhez teljesen hasonló mesét olvasunk az *Ezeregyéjszakában* (497. elbeszélés) a Mekkába vándorló Kadiról s távollétében a felesége hűségét megkísértő öcscséről; a perzsa *Ezeregynap* (218—226.) a pusztá szigetekre utazó Temin kereskedőről s nejeről, a szép Repsimáról, beszéli el ugyanezt, s visszavezethető Indiába, mert *Nachschabî* gyűjteményének *Chörschîd és Utârid* történetében már egészen tisztán fellelhetők ezek a motívumok. E három változat alapján keleti eredetet tulajdonítanak e mesének, de igazi gyökeret Nyugaton vert, melynek társadalmi berendezkedése és világnézete igen alkalmas talajnak bizonyult a belőle fakadó gazdag mondanaládnak táplálására. A nyugati változatokat a *Crescentia* vagy *Florentia* mondakörébe szokás vonni, s európai nagy népszerűségét jellemző adattal támogatja Vincentius Bellovacensis *Speculum Historiale*ja s a *Gesta Romanorum* német és angol redactiója, melyekben szintén előkerül ez az elbeszélés. A középkornak alig van irodalma, melyet meg nem ihletett volna ez a mese, s a mely egy-egy költői feldolgozással nem adózott volna költői szépségeinek. Így a változatoknak alig összeállítható gazdagsága maradt utána, a melyek kétségtelenül kölcsönösen függő viszonyban állanak egymással.¹ A belőle fakadó változatok közül legnevezetesebb a *Sibilla* és *Oliva* monda,² egy közös forrásnak két feldolgozása, mely Nagy

¹ Ennek a mondakörnek keletkezését, fejlődését és elterjedését behatóan tárgyalják Bäckström, Svenska Folkböcker I. 264—274. I., Hagen, Über die Schwanensage. Abhandl. d. Berl. Ak. d. Wissensch. 1846. 564. I., Gesamtabenteuer I. C—CIV. I., Massmann, Kaiserchronik IV. 893—906. I., Grundtvig, Danmarks Gamle Folkeviser I. 195—197. I. Ezek eredményeit közli F. Wolf, Über die beiden wiederaufgef. niederl. Volksbücher. Denkschrift d. Kaiserl. Akad. d. Wissensch. Wien, 1857. 8. 180. I., A. Mussafia, Über eine ital. Darstellung d. Crescentiasage. Sitzungsberichte d. Kaiserl. Akad. d. Wissensch. Wien, 1866. 51. k. 589—692. I.

² A francia, németalföldi, spanyol és német feldolgozásairól l. W. Tettau, Über einige, bis jetzt unbekannte Erfurter Drucke aus d. 15. Jahrh. Erfurt, 1870. 171. I., Hagen, Gesamtabt. I. 52., III. 778. I.

Károly nejéről, illetőleg nővéréről szól, kit a császár látszólagos házasságtörés miatt eltaszít magától s az eszközül felbérelt törpét megöli, de örömmel fogadja vissza feleségét, mikor a bekövetkező események ártatlanságát igazolják. A rokon mondák közül említetlenül nem hagyható a *Berta* epos (*Berte aux grands pieds*), az ártatlanul szenvedő s hűségében állhatatos nő történetének *Adenet le roi* idyllikus színezetű, bájos feldolgozásában (1275) egyik legszebb emléke. Ismert változat a *Helena* monda,¹ az atyja szerelme elől menekülő konstantinápolyi hercegnő, kit férje, Henrik britanniai király, két gyermekével együtt eltaszít magától, s csak 22 évi szenvedés után derül ki ártatlansága. A *Sir Tryamour*e cz. angol románczban² Ardu, aragoniai király a félrevezetett férj, s száműzött neje Magyarországra menekül, hol fia nőül veszi szép Helenát, a magyar hercegnőt, s természetesen a királyné ártalanságának kiderülésével boldogan végződik a történet. A németalföldi, de francia eredetű *Valentin és Orson*ban az elűzött nő Pipinnek a konstantinápolyi királylyal eljegyzett nővére, kívül kevesebbet törődik a történet, inkább két fiának kalandos életét részletezi, épügy, mint Chrestien de Troyesnak Vilmos király két elveszett gyermekéről írt elbeszélése,³ melyek azért érdekes változatok, mert bennük a mondának az *Octavianushoz* hasonló módosulása vehető észre. Körülbelül egy időben tűnik fel e monda Francia-, Német-, Angolországban, Dániában és Islandban, s mindezekben az országokban localisálták e mesét; keresztény elemekkel is színeződve, egészen az újkor elejéig tartott hatása. Nagy népszerűségét nyilván annak köszönhetta, hogy a középkornak a női hűségről kialakult fogalma és felfogása benne találta meg a legszebb költői kifejezését.

A fentebbi összefoglalásunk, mely e mondacsaládnak összes változatait nem tudta, de nem is akarta kimeríteni, magában hordja azt a további következtetést, hogy az *Octavianus*-regény is e számos változatban élő mesetípusnak egyik függeléke. De csakis a fővonásokban egyezik a monda képletével, a részletekben mutatkozó nagyszámú eltérésben már lényeges eltávolodás érezhető az alapvonásoktól. Teljesen kiesett belőle a királyné hűségét megkísértő hűtlen rokon, helyét a gonosz szívű anyós töltötte be, akárcsak az *Octavianust* megelőző

¹ A. Léon, Hélène de Constantinople. Histoire de la belle Héleine. Paris, 1908. 109—194. l.

² Kiadták Ellis, Halliwell, legújabban H. Bauszus, Die mittelengl. Romanze Sir Triamour, mit einer Einleit. Krit. herausg. Königsberg, Diss. 1902. — A. Fest, Ungarn in den mittelengl. Romanzen. Ungarische Rundschau. 1914. 180—181. l.

³ Kiadta Fr. Michel, Recueil des Chroniques anglonormandes. Rouen, 1840. III. 39. Hist. Litt. de la France. XV. 221. l., W. L. Holland, Chrestien Troies. Tübingen, 1854.

*Roman Manekine*ben,¹ hol szintén az anyós üldözi a királynét s vádolja hűtlenséggel, s ugyanezt teszi az ártatlan és türelmes Helenával Henrik császár anyja. A hűtlenség bizonyítékául felhozott *ikerszülés* szintén nagyon régi keletű; a welfek eredetéről szóló monda is ezzel kezdődik, s *Marie de France* és *Lope de Vega* költői motivumul is fölhasználták ezt a régente megmagyarázhatatlan s épen azért a legkülömbféle föltevésekre és következtetésekre okot adó tüneményt.² Mikor az anyakirályné gyűlölsége ezzel czélt nem ér, aljasabb eljáráshoz folyamodik s *egy fölbérelt közönséges embert rejt a királyné hálószobájába*. A látszólagos hűtlenségnek ilyen álnok bebizonyítása már a keleti változatban előfordul, hol a sikertelen kísérletek után többször kikoszorazott Revende a házasságtörés látszatát avval kelti fel, hogy egy embert küld a Repsima hálószobájába. Ugyanígy tesz a *Sibilla* és *Oliva* mondákban s ezeknek összes változataiban a királynéba hiába szerelmes udvarnagy (Macaire), ki egy utálatos törpét fogad fel arra a célra, hogy a királynéra a hűtlenség gyanúját hárítsa.

Mindjárt a megindulásnál tehát az akkori mondai köz-tudatban benne élő három új motivumot fűzött az *Octavianus*-hoz a kisebb tehetséggel, de nem ügyetlenül eljáró szerzője, tudatosan használva fel arra, hogy a más irányba tartó cselekménynek útját előkészítse. A monda alaptípusában, a keleti, valamint a *Crescentia*-mondakörébe vonható nyugati változatokban állandóan az üldözött, ártatlan nő áll a cselekmény közepében, s erénye még többszöri megkísértésnek van kitéve. Bizonyára a hatást akarta emelni a monda avval, hogy az erényes nő többször utasítja vissza a hitvesi hűséget sértő szerelmi ajánlatokat, többször áll ki fenyegető életveszedelmet s egy egész sereg gazembert leplez le a történet befejezésekor. A monda alaptípusa és az *Octavianus* között a legfeltűnőbb szakadás akkor áll be, mikor ez utóbbi megfeledkezve annak eredeti tendenciájáról, a női erény dicsőítéséről, a két fiú történetét állította a cselekmény és az érdeklődés központjába, a női hűségében meggyanúsított császárnét pedig teljesen leszorította a szintérről. A cselekményt ugyan a hűségében megrálgalmazott és ártatlanul a szenvedésekbe kitaszított nőnek elűzése indítja meg, s a felismerési jelenettel ártatlanságának kiderülése fejezi be, de a kezdet és a vég közötti voltaképeni bonyodalmat nem a nőnek szájalomra indító szenvedései töltik ki, mint a monda alaptípusában, hogy ártatlanságát igazolja, hanem *két fiának kalandos története*. Így a nő volta-képen nem is vesz részt a történetben, kis szerepe teljesen hát-

¹ Roman de la Manekine par Philippe de Reimes, trouvère du 13. siècle. p. Fr. Michel. Paris. 1840.

² Valóságban a szárműzött *Miczbán* mondánk (Karácsonyi J., Mese-e vagy valóság? Turul, 1890. 120—125. l.) eredetét is a középkor e fel-fogását kifejező mondák körében kellene keresnünk.

terbe szorul két fiának a cselekményt lefoglaló kalandjai mellett, a melyek csak vékony száakkal fűződnek az ő sorsához. A forrásul szolgáló monda tehát fővonásaira zsugorodott össze az *Octavianus*ban, mely így voltaképen csak keretet kölcsönzött az ártatlanul üldözött asszony mondakörétől egy kalandos történet hatásos beállítására, a mi a két rész éles elkülönüléséből érezhető ki a legjobban.

Átmenetül szolgál a *gyermekrablás*nak már az *Eustachius* legendából, *Valentin és Orson* történetéből, *Herpin*ből, Chrestien Troyes elbeszéléséből s a *Helena* mondából jól ismert, népszerű motívuma. Ettől fogva az érdeklődés köréből kiejtett királyné helyét a két fiú foglalja el, kiknek a keretet betöltő kalandos története a cselekmény további tárgya, s a kalandoknak olyan sorozata vonul fel előttünk, melyhez hasonlót e mondakör egyik változatában sem látunk.

Legjobban emlékeztetnek ezek a *Floevent* mondára, melynek a középkor francia epikájában egészen különálló helyet biztosít az eredete. Francia, németalföldi és olasz szövegek őrizték meg számunkra e mondanak különféle változatait¹, s a mögötte álló 3—4 évtizedes irodalom² nagy valószínűséggel azt állapította meg róla, hogy ez az egyetlen epos, melynek gyökerei a merovingi epika mélységeibe nyúlnak le, s a XII. század közepén chansonban állandósult irodalmi alakja tulajdonképen a Meroving-korszakból származó, folytonosan fejlődő szóbeli hagyomány népi productumának befejezése.

A *Floevent* monda kalandos részleteiben könnyen rá lehet ismerni az *Octavianus* bonyodalmának legfontosabb elemeire. Mind a kettőnek cselekménye a Meroving-korszakban történik, s mindkettőnek középpontjában a szaracén háború áll. Florentnek kalandos élete avval kezdődik, hogy a Párizst fenyegető pogány Fernagut, Esclarmonde jegyesét, párviadalban megöli s menyasszonyát elrabolja. Emlékeztet ez a jelenet a *Floevent* mondanak arra a részletére, hol Floevent Flores király leányát, Floretet, három szaracén rabló kezéből kiragadja s az óriás Fernagut, ki a leányt visszaköveteli, párviadalban legyőzi. De legjobban felismerhető a két monda kapcsolata abban a 6000 versben, mely az *Octavianus*nak egyik régebbi változatában az ifjú Octavianus történetéről értesít, kinek részletesen

¹ Francia nyelvű legrégebb szövegét Guessard és Michelant adták ki, *Anciens poètes de la France*. Paris, 1858—59. I. A németalföldi szöveget Bartsch tette közé, *Germania IX.* 407—436. I. Az olaszul Fioravantenek nevezett monda változatait Pio Rajna állította össze, *Richerche intorno ai Reali di Francia*. Bologna, 1872. Norvég, svéd és islandi változataira l. *Zeitschr. f. d. Phil.* XVII. 482. l.

² A. Darmesteter, *De Floovante vetustiore gallico poemate et de merovingo cyclo*. Paris, 1877. P. Rajna, *Origine dell' epopea francese*. Florenc, 1884., Romania VI. 605. l., G. Brockstedt, *Floevent-Studien*. Kiel, 1907., E. Stricker, *Entsteh. u. Entwick. d. Floovantsage*. Diss. Tübingen, 1909.

elbeszél kalandjai között két leány szerepel: Esclarmonde, egy keresztyén király leánya, és Maugalie, a szaraczen szultán leánya. Az utóbbit Octavianus megszőkteti, keresztyén hitre téríti és nőül veszi, a keresztyén leány pedig testvérének lesz a felesége. A *Floovent* mondában hasonlóképen két leány szerepel: a pogány Maugaliet itt is Floovent veszi nőül, a keresztyén Floretet pedig kalandjainak részese és barátja, Richier. Az ifjú Octavianus kalandjai közben a szaraczenok fogságába jut, honnan egy királyleány segítségével szabadul ki, a mi eszünkbe juttatja a Floovent mondának azt a jelenetét, mikor a szerelmes Maugalie a fogságba esett Flooventnak utat nyit a menekülésre. A nevekben is feltűnő egyezés van, sőt a norvég sagában a leány neve, kinek szerelméért küzd Floovent, Marsebilis, s ugyanígy hívják az *Octavianus* szaraczen hercegnőjét. A főszereplő, Dagobert, meroving király, s ugyanőt sejtik a Floovent neve mögött, kinek több kalandja megegyezik a *Gesta Dagoberti* elbeszélésével.

A *Floovent* monda és az *Octavianus* kalandos részleteinek ezek a legfőbb megegyező mozzanatai. Az apróbb részleteket is fölhasználó összehasonlítás még szemléltetőbben tudná bizonyítani azt a minket csak távolról érdeklő kérdést, hogy az *Octavianus* keretét betöltő bonyodalom valóban a *Floovent* mondából sarjadt ki a XIII. században. A *Floovent* mondának ezen elemei ma már nehezen ismerhetők fel az *Octavianus* regényben, mert mai végleges formáját hosszú fejlődés előzte meg, mialatt a kölcsönzött elemeket szervesen magába illesztette. De van az *Octavianus*nak egy olyan változata a XIII. századból, egy 20.000 alexandrinból álló chanson de geste, mely még egészen felismerhetően mutatja a két monda kapcsolatát. Később ezt a nagyon hosszú változatot megrövidítették. Az átalakulás már a chanson alapján ment végbe, úgyhogy ennek csak a fővonásai maradtak meg abban a rövidebb változatban, melynek alapján a XV. században a prózaregény készült. Az *Octavianus* tehát önálló fejlődést vett s eközben mindinkább távolodott eredetijétől, melynek vonásai később alig felismerhetőkké halványodtak benne. Ennek tulajdonítható az, hogy a *Floovent* mondat sem a francia, sem a franczia, sem a phantastikus tévedésnek még philologiailag kellőképen nem használta ki az *Octavianus* forrásának megjelölésére.

Megállapításunk¹ szerint tehát az *Octavianus* regényben

¹ Megállapításunkkal ellenkezik, de valószínűségét nem ingatja meg E. Settegast (*Floovant und Julian. Nebst einem Anhang über die Oktaviansage.* Halle, 1906. 58—64. l.) azon véleménye, hogy az *Octavianus*ban elbeszél történetnek forrása Octavianus Augustus római császár családjában lejátszódott *chronique scandaleuse*. A megállapított analogia azonban nagyon erőszakos és eleve valószínűtlen, a mondatkutatás azon kalandos régióból való, mely szem elől tévesztve a realis alapot, a subjectiv hypothesisok és a phantastikus tévedések veszélyének áldozatául esett. Ezért bővebben nem is foglalkozunk ezzel a feltevessel.

élesen elkülönül egymástól két fontos mozzanat : a keret és azt betöltő bonyodalom. A keretet az író a megrágalmazott és ártatlanul üldözött asszony mondaköréből kölcsönözte s ebbe állította be a két fiú kalandjainak sorozatát, melyeknek elemei a *Floevent* mondából kerültek belc. Az *Octavianus* forrásának elemzése egyszersmind annak értékét is megállapítja. Kis tehetségű szerzője nemcsak az említett két mondát illesztette egybe, hanem még kiszínezte a középkor mondakészletének legismertebb motívumaival is. Az egyes részek éles elkülönülése és az ügyetlen összeillesztés miatt a természetes kapcsolódás hiánya érzeteti legjobban a compilatiót. A különféle elemek a mondai színezetet megtartották, s ezért beszél az irodalomtörténet egy külön *Octavianus mondáról*; a mi e név alatt forgalomban van, voltaképpen az eredetiségben kimerült XIII. század költői érték nélküli compilatiója, melyet mi szabatosabban *Octavianus regémnyek* nevezünk. Nem önálló költői értéke segítette tehát napjainkig tartó kedveltségéhez, hanem a költői értékű és hatásos mondarészleteknek szerencsés összekapcsolása, s ugyanebben múlta fölül e század hasonló, költői érték nélküli termékeit.

II.

Az *Octavianus* a XIII. században nyert először költői formát, francia nyelven, egymástól lényegesen eltérő két változatban. Egyik egy 537r sorból álló költemény¹ (A), a másik ennél jóval terjedelmesebb, *Florent et Octavien cz.*, 20.000 alexandrinból álló *chanson de geste*² (B). E két változat ugyanazt a történetet adja, de a részletekben számos eltéréssel. Míg a rövidebb változat az ifjú Octavianusnak aránylag igen csekély szerepet juttat s beéri azzal, hogy a felismerési jelenetnél történetét röviden elbeszéli, addig a hosszabb *chanson de geste* az ifjú Octavianusnak is époly sok és érdekes kalandjáról tud s azokat a másik testvér történetének megfelelő részletességgel mondja el. Az utóbbi változat különösen fontos abból a szempontból, hogy az *Octavianus* forrásául szolgáló *Floevent* monda egyes mozzanatait még egészen felismerhetően mutatja, melyeket a rövidebb változat a cselekménybe szervesen beillesztett s az egyik testvér kalandjait a másik rovására túlságosan megrövidítette. Mind a két változat egymástól függetlenül készült, önálló feldolgozás, melyeknek alapszövege

¹ Gondos kritikai kiadásban közzétette K. Volmöller, *Octavian. Altfranzösischer Roman nach d. Oxforder Handschrift Bodl. Hatton 100. Heilbronn, 1883.* (Altfranz. Bibl. Bd. III.)

² Ennek három kézírata is van. Egyikből G. Paris mutatványokat közölt és bő tartalmi kivonatban ismertette a *Hist. Lit. XXVI. 303. s k. lk.*

némelyek szerint valamely *latin* szöveg volt. Erre a költemény, a prózaregény és a délangol változat többször is hivatkozik. Az efféle forrásutalások a középkori költeményekben a legtöbbször megbízhatatlanok, s a latin szöveget nyomozó kutatások a jelen esetben is eredményteleneknek bizonyultak; sokkal helyesebben e két változat mögött egy elveszett, mindkettőnek forrásul szolgáló s a *Floovent* monda hatását először befogadó *chanson de geste* sejthető, melyet az egyik (A) önkényesen megrövidített, a másik (B) annak eredeti formáját megőrizte.

Később, a XV. század derekán, mikor a középkori verses regények átalakulásuk nagy korszakát élték, az *Octavient* is feloldották prózaregénynyé, s még e század utolsó negyedében megjelent nyomtatásban.¹ Prózába a rövidebb változat (A) ment át, és az átdolgozónak sikerült a hatodfélezer verssort úgy megrövidíteni, hogy nem esett áldozatul a cselekménynek egyetlen lényeges részlete sem. Sőt az egészet még egy fejezettel meg is toldotta. A regénynek azt a befejezését, hogy Lyon a spanyol király leányának, Rosamundenak, szerelmét egy tornajátékon megnyeri és nőül veszi, továbbá azt, hogy Florens angol király lesz, és fia, Vilmos, a *Guillaume d'Engleterre* hőse, követi az uralkodásban, teljesen az átdolgozó illesztette a regényhez. Az *Octavianus* a XV. század közepén nyert ezen végleges formájában megállapodott s evvel megkezdette egymást követő számos kiadásában, fordításában és költői feldolgoásaiban népszerűségének százados útját.

A francia után készült első és legérdekesebb változat az *olasz* feldolgozás, minden valószínűség szerint a XV. század két első évtizedéből. Az olasz irodalomban a Károly monda-körhöz tartozó hősi regények *Reali di Francia*² néven ismeretesek, melynek szerencsés compilerát Andrea de Barberinonak hívták (1380—1420).³ Ebben az *Octavianus* tulajdonképpen a három könyvet betöltő *Fioravante* történetének egyik része, vagyis egy nagyobb egészbe beilleszkedő kisebb episod.⁴ *Fioravante* a francia *Floovent* mondának majdnem szó szerinti változata,⁵ vagyis az olasz feldolgozásban avval az érdekes és ritka jelenséggel állunk szemben, hogy az *Octavianus* össze-

¹ L'histoire de Florent et Lyon, enfants de l'empereur de Rome. Paris év n. — 2. kiadása Troyes 1534. A továbbiakat I. Brunet, Manuel du Libraire. T. II. 1296. l., Suppl. I. I. 506. l.

² Editio princeps 1491-ben, Modenában jelent meg. Legújabb kritikai kiadása Vandellitől: I Reali di Francia, testo critico. Bologna, 1892—1900. (Collez. di Opere inedite o rare.)

³ Pio Rajna, Ricerche intorno ai Reali di Francia. Bologna, 1872. I. 320. l., A. D'Ancona, Manuale della Letteratura Italiana. Firenze, 1903. 669. l.

⁴ II. könyv 41—52. cap. Lo terzo tracta di Octaviano de Leone come ando in egipto.

⁵ G. Brockstedt, Floovent-Studien. Kiel, 1907. II. l.

olvadt ugyanavval a forrásával, mely kialakulására a legnagyobb hatással volt. Ez az összeolvadás ugyan nagyban és egészben nem érintette a tartalmát, de megváltoztatta a szereplőknek neveit, kik azonosak a *Fioravante* személyeivel. Így Octavianusnak és Dagobert francia királynak szerepét Fioravantenak, mint az egész történet hőségnek, kellett magára vállalnia, s ebből magyarázható meg az, hogy az olasz változat az egyedüli, melyben az üldözött császárnének férje nem a római császár, hanem a francia király. Így lesz a császárné Drugiolina s a császár anyja Bianciadora, a mi némileg a történet előnyére is van, mert határozottabb személyekké válnak a francia változat névtelen császárnéjánál és intrikáló anyósánál. Florens szerepét itt Gisberto veszi magára, a másik fiúnak megmaradt Ottaviano neve. Rizierinek, ki pedig a Floovent mondában a főhőssel egyenrangú szereplő, az Octavianusban nem akadt megfelelője, s így majdnem teljesen eltűnik a színtérről. A cselekményben is találkozunk két fontosabb eltéréssel. Megokolja az anyacsászárné engesztelhetetlen gyűlöletét, ki azért üldözi a menyét, mert fia az ő akarata ellenére vette nőül. Jellemző, a többi feldolgozásból egészen hiányzó vonása az olasz változatnak továbbá az, hogy Drugiolinát és gyermekeit szűz Mária megvédi kardcsapásaitól, s a halálra ítélt királynét és gyermekeit a máglya tüze nem égeti meg, hanem átcsap a halálos ítéletet kimondó igazságtalan bírák házára s felemészti azokat. A francia és angol változatban is szó esik kolostoralapításról, de azt a milieut, melyben az Octavianus keletkezett, a középkor vallásos szellemét, leghatározottabban az olasz változat őrizte meg e néhány vonással.

Az *Octavianus*nak legközelebbi útja Angliába vezet, hol a XV. században egyszerre két költői feldolgozása¹ is (*Octavian Imperator*) keletkezik. Egyiknek szerzője Thomas Chestre (327 hatsorú strófában 1962 verssor), a másiké (145 tizenkét soros strófában 1730 verssor) ismeretlen. Mindkettőnek forrása a francia feldolgozás XIII. századbeli rövidebb (A) változata volt, melyet — a főcselekményt távolról sem érintő önkényes kurtításokkal s kisebb betoldásokkal — dolgoztak fel, önállóan, egymástól függetlenül, s ezek a feldolgozások a XVI. század elejétől szintén prózában folytatták népszerűségüket.²

A francia, olasz és angol feldolgozás elég számottevő bizonyosságai már a középkorban az *Octavianus* kedveltségének, de tulajdonképeni hatása a XV. században nyomtatásban megjelent francia prózaregénynyel kezdődik. Ez szerencsés közvetítőre talált Salzman Vilmosnak 1535-ben megjelent

¹ Mindkettőt kiadta G. Sarazzin, *Octavian. Zwei mittlenglische Bearbeitungen der Sage*. Heilbronn, 1885. (Altengl. Bibl. Bd. III.)

² The Bibl. Manual of. Engl. Lit. Vol. III.

német fordításában,¹ mely a francia szövegnek a legkisebb részleteket is érintetlenül hagyó, szó szerinti fordítása. Harder Mihály frankfurti könyvkereskedő 1569-ben már a legkelendőbb könyvei közt említi, s kétszáz év alatt körülbelül húszszor nyomtatták le az első kiadást, lényegében alig módosult, változatlan szöveggel. A múlt század második negyedében Marbach, Schwab és Simrock átdolgozásaiban népszerűsége megújodott, s újabb kiadásaival még ma is bizonyítja a német irodalomban állandóan élő népszerűségét.

A német regény aztán a szellemi tulajdonossal szemben a közvetítő könnyebb szerepét évszázadokon át sikerrel teljesítette. 1597-ben dán nyelvre² fordítják s a következő század elején már Németalföldön is ismerik. Az antwerpeni püspöknek 1621-ben kibocsátott cenzurái tilalma ugyan megjelenésének útját vágja³, s így ha forrását nem is tudjuk pontosan megjelölni, mégis valószínűséggel a német népkönyv gazdag elágazódásához sorozhatjuk. Ugyanez a föltevés áll a XVII. és XVIII. században, *islandi* nyelven készült három feldolgozásra is, melyek kéziratban maradtak fenn.⁴ Nincs ugyan eldöntve, hogy a francia vagy a német népkönyvből ültették-e át, de a valószínűség az utóbbi föltevést támogatja. Hiteles adattal igazolható, hogy a *svédek* már a XVII. század közepén ismerték az *Octavianust*, de az 1733. fordításnál korábbi kiadója, Bäckström sem ismer, ki úgy véli, hogy közvetlenül németből fordították.⁵ A XVII. században készült *suerselva* feldolgozás a legújabb időig kéziratban volt. Kiadója megállapította róla, hogy a német népkönyv állott az ismeretlen átdolgozó előtt.⁶

Az *Octavianus* világirodalmi körútjának e rövid áttekintéséből is látjuk, hogy eredetileg Franciaországban keletkezett s ugyanott irodalmi alakot nyerve, két évszázadig önálló, zárt életet élt, de már az olasz feldolgozás s a középkori angol románcz szűkebb kereteit megnyitják s egyenetlik későbbi népszerűségének útját. Kialakulásának lassan vajudó idősza-

¹ *Ein schöne vnd Kurtzweilige Histori von dem Keyser Octaviano, seinem weib vnd zweyen sünen, wie die in das ellend verschickt, vnd wunderbarlich in Frankreich bey dem frommen König Dagoberto widerumb zusamen komen sind.* Newlich vsz Frantzösischer sprach in teutsch verdolmetscht. Getruckt zu Strassburg M. D. XXXV.

² *En skön lustig Historie om Keiser Octaviano.* Caspar Klinger fordította le 1597-ben, a legutolsó, 1785-ben megjelent kiadása már az ötödik. L. Ebert, Allg. Bibl. Lexikon. II. Bäckström, Svenska Folkböcker. I. 237.

³ Grässe, Lit. Gesch. II. 3. 281. l.

⁴ P. Streve, Die Octavian-Sage. Erlangen 1884. 42. l.

⁵ *En Skön och märckvärdig Historia om Romerska Keisaren Octaviano.* Svenska Folkböcker. I. 235.

⁶ *Roman a Historia de Octavianus, Kaiser de Roma.* — C. Decurtins, Archivio Glottologico Italiano. II. 149—264. l., Ulrich, Rhätorom. Chrestom. I. 98. l.

kasza ez. A XV. század közepén a középkori verses regényeknek a közműveltségi viszonyok és irodalmi szükségletek hatása alatt divatba jött prózai átültetése adja meg végleges, prózai, rövid formáját. A következő században készült német fordítással a francia regény elveszti eredeti önállóságát, s ettől kezdve az összes irodalmakkal közelebbi kapcsolatban levő német irodalom veszi át a közvetítés sikerrel végzett szerepét. A német népkönyvet s az utána készült összes fordításokat közösen jellemzi hűséges ragaszkodásuk az eredetihez. Az *Octavianus* regény tehát körülbelül teljesen megegyező formában él az összes népek köztudatában.

Kedveltsége azonban nem merült ki a fordításokban; hat drámai és egy epikus költői feldolgozása bizonyítja még a hatását és irodalmi népszerűségét. Első költői feldolgozása szintén francia nyelven készült. Ez egy középkori, 2380 versből álló *Miracle de Nostre Dame* című misterium,¹ 29 szereplő személylyel. Egyetlen név sem egyezik meg az *Octavianus* személyeinek nevével. Ebben a hármasszülött miatt hűtlenséggel meggyanúsított királynénak neve Osanne, Thierry aragoniai király felesége. A könyörtelenül kitett gyermekeket egy kovács veszi magához és saját gyermekeiként neveli, a királyné megbüntetését pedig a gonosz szívű anyós vállalja magára, ki először lassú éheztetéssel akarja menyét elpusztítani. A királyné imádságára szűz Mária és az angyalok leszállanak hozzá, életerejét növelik és szépségét fokozzák. Az anyakirályné gyűlöletét, melynek okát itt sem ismerjük, a sikertelen kísérlet még inkább fokozza. Megparancsolja tehát három fölbérelt emberének, hogy a királynét fojtsák a tengerbe. Rimánkodására azonban jobb érzésük a gonosz megbízásukon fölülkerekedik, s egy hajóra helyezve a királynét, további sorsát a tengerre bízzák. Kevéssel ezután a gonosz szívű anyós meghal, Osannet pedig őrzőangyala és szűz Mária Jeruzsálembe kísérik, hol egy nemeslelkű, jámbor ember házában pártfogást és szállást talál. A fiúk ez alatt a kovácsnál fölnevelkedtek s a kutyák, paripák és a vadászat iránt különös nagy kedvet és szeretetet mutattak. Tizenkét év múlva Thierry király egy rengetegben vadászva eltéved, véletlenül a kovács kunyhójába jut, hol fiait fölismeri és hazaviszi. A szaraczenok megtámadják országát, de győzedelmeskedik rajtuk, ezért hálából fiaival Jeruzsálembe zárandokol, hol történetesen ugyanabban a vendégfogadóban szállanak meg, melynek a nemeslelkű ember halála óta Osanne a tulajdonosa. Kedves felismerési jelenet fejezi be a történetet, melyet itt a középkori mondákból, verses elbeszélésekből, regényekből és mesékből jól ismert gyűrű közvetít.

¹ *Miracle de Nostre Dame*. A párisi Bibl. Nation. kéziratából közzétették Monmerqué et Michel, Théâtre français au moyen âge. Paris, 1839. IV. 550—608. 1.

A részletekben ugyan sok eltérés van az *Octavianustól*, de ezek az eltérések csak azt bizonyítják, hogy a névtelen szerző nagyon jói ismerte a megrágalmazott és ártatlanul üldözött asszonynak, akkor már több változatban elterjedt mondáját, s ezekből kölcsönzött motívumokkal pótolta azokat a szerelmi jeleneteket, melyeket a Mária-cultust képviselő vallásos szelleme az *Octavianusból* kiküszöbölt. Az ártatlanul üldözött asszony mondakörének központjában Crescentia áll, melynek legkülömbfélébb változataiban már megtaláljuk a Mária-cultust; valószínű tehát, hogy a *Miraclera* az *Octavianus*-nak nagy szabadsággal készített dramatizálásában a vele rokon mondának vallásos szellemű részletei voltak hatással.¹

Van még ebből a korból egy másik, *Octavien cz.* francia misterium.² Nyomtatásban nem jelent meg s ismertetve sincs, így csak gyanítható, hogy talán ugyanezen tárgynak a feldolgozása. Ismerünk még egy olasz misteriumot³ is a XV. századból; a róla közölt néhány adatból megállapítható, hogy benne az *Octavianust* dramatizálta ismeretlen költője. Valószínűleg mind a kettőt ugyanaz a vallásos szellem hatotta át, mint általában a középkori misteriumokat, s így egyik sem mellőzhető annak bizonyításában, hogy az *Octavianus* minden kor szellemi áramlatának felszínén úszott.

A XVI. században, mikor a csak nem régen keletkezett prózaregények népszerűségük első idejét élték s hatásuk még élénk volt, ismét alkalomszerű lett a drámában Octavianus története. Két drámai feldolgozást ismerjük ebből a századból: egyiket Hans Sachs készítette, a másikat Sebastian Wild. HANS SACHS 1555-ben írta hat actusból álló drámáját,⁴ melyben Octavianus helyett Heraclius keletrómai császárt szerepelteti. Hans szokott eljárása szerint Octavianus történetében sem ragaszkodik szorosan a forrásához, melyből elhagyta a költői alakításra legalkalmasabb részleteket, Florens és Marcebilla szerelmét s Clemensnek naiv, komikus alakját s néhány szegényes eszközzel igyekezett a költő a forrásul használt német regényből jól ismert történetet új beállításba helyezni, melynek nem egy részlete dramatizálásában lapossá és unalmassá vált. SEBASTIAN WILD augsburgi szabónak és mesterdalnoknak

¹ Voigt, Die Mirakel d. paris. Hs. 819. 1833. 59. l. szerint a M. forrása az 1001 éjszaka két irigy testvéréről szóló meséje és a *Roman de la Manekine* volt. P. Streve mutatott rá a helyes forrására, i. m. 15—21. l.

² *Mystère d'Octavien et de Sibylle Tiburtine*. Hist. univ. d. Theât. XI. 64. l.

³ *Stanze della festa di Octaviano imperadore*. I. Klein, Geschichte des Dramas. IV. 231. l.

⁴ *Ein Comedi, die vertrieben Keyserin mit den zweyen verlorenen Söhnen*. Keller, Hans Sachs. VIII. 161—196. l. (Bibl. d. Litt. Vereins Stuttgart, Bd. 121.)

figyelmét valószínűleg a Hans Sachs drámája irányította Octavianus történetére, mely 1566-ban megjelent, tizenkét, nagyobb-részt bibliai tárgyú drámákból álló gyűjteményének kilenczedik darabja.¹ Sebastian Wild is a német regényt dramatizálta, hívebben, mint Hans Sachs, de épen e miatt még szárazabban és unalmasabban.

A népkönyvek nagy népszerűségével szemben a XVII. és XVIII. században a felvilágosodottság szelleméből érthető erős visszahatás támadt, és sok ideig megvetették és lenézték azt, miért századokon keresztül oly őszintén lelkesedtek. A XVIII. század végén a romantikus áramlat hullámai ismét felszínre hozzák, s mióta Goethe örökszepségükre a figyelmet ráirányította, több kisebb eltávolodással, de állandóan az érdeklődés körén belül állanak. Ebből érthetjük meg azt, hogy az említett két században az *Octavianus* kiadásai is meggyérülnek, s az addig állandóan ébren lévő érdeklődésnek egyetlen jele sem nyilvánul meg. TIECK volt az, kit ifjúkori olvasmányai s Goethe példája a népkönyvekhez vezettek s felismerve nagyszámú szépségüket, ő tett a legtöbbet annak érdekében, hogy ezeket modernizált formájukban ismét megkedveltesse. Korlátlan subjectivitása azonban a történeti felfogást teljesen háttérbe szorította, s így e nemű átdolgozásai (*Genoveva, Octavian, Fortunat, Haimonskinder, Magelone*) áldozatul estek a velük szemben érvényesíthetetlen subjectív felfogásnak. Tieck ugyan helyesen ismeri fel az *Octavianus* tartalmának gazdagságát, érdekes alakjait s a költői kiaknázásra önként kínálkozó részleteit, de a forma megválasztásában leleményessége cserben hagyta. Hogy Octavianus története drámai feldolgozásra mennyire alkalmatlan, azt Tieck bizonyította be legjobban ezzel a 65 beszélő és szereplő személylyel megterhelt könyvdrámájával,² mely két, egymás nélkül azonban meg nem érthető részre esett szét. Tieck az Octavianus drámáját, melyet Genovevától megkülönböztetésül vígjátéknak nevez, költői műveinek élére állította. Tagadhatatlan, hogy számos szép költői részlete van, melyek allegorikai és lírai elemekből szövődtek egybe, de az egészből beleolvadva a dráma nehéz keretei között elvesznek. A népkönyv cselekményén Tieck sem módosított sokat, csak Clemensnek komikus jellemét változtatta meg s a drámai bonyodalom látszatát a szereplők nagy számával akarta felkelteni. Miközben ugyanis a phantastikus álomképeket szövi, a kuszált kedélyállapotokat s a szebbnél szebb természeti képeket

¹ *Ein schöne Comedj von dem Keyser Octavianus von seiner Frauen und beiden Sönen sehr kläglich vnd letzlich wider frölich vnd kurzweilig zu lesen vnd zu spilen.*

² *Kaiser Octavianus.* Ein Lustspiel in zwei Theilen v. L. Tieck. Jena, 1804., Tieck, Gesammelte Schriften. Berlin, 1828. I. B. Steiner, L. Tieck u. die Volksbücher. Inaug. Diss. Berlin, 1893.

rajzolja, megfelelkezik arról, hogy a népkönyv cselekményét a drámának megfelelően alakítsa s a részletek közt tágongó hézagokat kellő motiválással kitöltse. Tieck be is zárja az *Octavianus* eddig ismert költői feldolgozásainak sorát, mely nála emelkedett ugyan a legmagasabbra, de ő sem tudott a regényből költői értékben is számottevő feldolgozást készíteni. Ezeknek a feldolgozásoknak a tárgyhoz alkalmatlan költői forma sem kedvezett, melybe a cselekményt csak ügyetlenül, nehézkesen tudták beilleszteni, többet rontva, mint szépítve az eredetint. Alább látni fogjuk, hogy a tárgynak megfelelő, egyetlen helyes formát az összes költői feldolgozások közül csak a magyar feldolgozás találja meg, visszatérve eredeti epikus formájához, még pedig ugyanabban az évben, a mikor Tieck a drámáját megírta.

III.

Ebben a világirodalmi háttérben szerényen és eddig észrevétlenül húzódtak meg a magyar feldolgozások. Hozzánk jut el legkésőbb az *Octavianus* regény. 1785-ben fordítja magyarra KÓNYI JÁNOS,¹ kinél a fordított munkák kiválasztásában szerencsésebb érzékű írója alig volt a felújulás irodalmának. Maga mondja, hogy munkáját pihenő óráiban, az együgyűeknek multságára firkálta, kiknek nyugodt lelkiismerettel nyújtja át, mert »semmi bántódásra, sem a gonoszra való gerjesztésre nem czéloz«. Nem árulja el ugyan a forrását, de ennek keresésében a külföldi *Octavianus* regények ismerete s Kónyinak egész irodalmi munkássága a német irodalomhoz vezet bennünket. A német népkönyvnek Kónyi idejéig 14 kiadása jelent meg. Ezek a kiadások az 1535. első kiadásnak lenyomatai, s bár lényegében egyik sem változtatott Salzman Vilmosnak a francia regényt szóról szóra másoló szövegén, mégis a későbbi kiadók kezében egy-egy jelentéktelen vonással bővült, alig észrevehető árnyalattal színeződött. Közben szükségessé vált az elavult nyelvet is megváltoztatni és fölfrissíteni, úgyhogy a XVIII. században már egy többé-kevésbé módosult szöveg forgott közkezen. Így Kónyi munkájában azok az önállónak mutatkozó részletek, melyek a régebbi kiadásokkal való összehasonlításban feltűnnek, megvannak a XVIII. században megjelent kiadásokban, melyek egymás között alig mutatnak valami eltérést. Ezért Kónyi fordítását nem kötjük egyik kiadáshoz² sem, hanem általában a XVIII. század német

¹ *Artatlan Multság* avagy Florentz és Lion Vitézeknek, amint-is Marcebilla török Kisasszonynak ritka példájú története. Kónyi János által. Budán, Landerer Kat. költs. 1785.

² A XVIII. századból a következő kiadásait ismerjük: Nürnberg é. n., H. és é. n., Frankfurt és Leipzig é. n., Buch der Liebe I. Bd. Leipzig, 1779. Ez utóbbi a legjobb szöveg ebben a században.

népkönyveit jelöljük meg forrásául. Bármelyik egykorú kiadással összehasonlítva, Kónyi az eredetihez nem szóserint, de kellő megértéssel ragaszkodó s azt helyesen tolmácsoló fordítónak bizonyul. Eltérései nagyon jelentéktelenek, csak a lovaggá ütés komikus jelenetébe iktatott cigány phraseologia kíván külön fölemlítést.¹ A német regénynek egyszerű és könnyen érthető szövege nem állította nehéz föladat elé az író, a ki sem elhagyással nem csonkította meg az eredetit, sem betoldással nem vétett a megengedett szabadság ellen. Kónyi munkáját a múlt században még hatszor nyomtatták² le, s ebben a népszerűségben bizonyára része volt a jó fordításnak is.

A XVIII. század végén magyarul megjelenő *Octavianus* regényt nem tekinthetjük szellemi életünk egy elszigetelt, véletlen jelenségének. Egy meginduló fejlődés kezdetén áll, s ha tekintetbe vesszük az előtte eltelt két század szépprózai elbeszéléseinek legkiválóbb képviselőit: a magyar prózai regényirodalom kezdetét jelző *Poncianus* históriáját, az ezt követő *Salamon és Markalf* tréfás történetét, a következő században a lőcsei *Meséskönyvet*, a század közepén a *Fortunatus*ról szóló »nyájas beszédű könyvecskét«, *Magelona* kedves históriáját és e század szépprózájának legmagasabb fejlődését mutató *Hármas Historiát*, észre kell vennünk, hogy egyszersmind kapcsolódik is az elmúlt két század szépprózai elbeszéléseinek irányához. Szépprózánk legkiválóbb termékeit a népkönyveknek a német irodalomban uralkodó divata hozta el hozzánk, közvetítőül is majdnem kivétel nélkül ezek szerepelnek. E kétszáz év magyarnyelvű szépprózájában tehát a regényirodalom terén ekkor már bizonyos irányt képviselő német népkönyvek közvetlen hatását kell észrevenni. Ez a kapcsolat, mely a kialakulása felé törekvő szépprózánk s a német irodalom népkönyvei között a XVI. és XVII. században megállapítható, mintha egyszerre megszűnnék, mintha szépprózánk elfordulna az addig tudatosan ható iránytól; pedig e szakadéokban a német népkönyvek történetének csak azt a korszakát láthatjuk, a melyben a fölvilágosodottság százada az addig páratlan kedveltségű könyveket megvetésével és lenézésével, útjukban egyszerre megállította. De a század vége felé a romantikus áramlatban ismét föllevenednek, s így a német romantikus regényirodalom kezdetén megjelenő *Octavianus*ban ugyanaz a régi irány lép föl, mely később az egészen más iránynak hódoló újabb regényirodalmunk fejlődése elől leszorul az alsóbb rétegekbe, hol napjainkig nyomon kísérhetjük, akárcsak a hatást közvetítő német irodalomban. Tehát az *Octavianus* regényt egyenes folytatásául tekinthetjük annak az iránynak, melynek nyomán haladt szépprózánk fejlődése két évszázadon keresztül. Ha hozzá-

¹ Erre már Beöthy Zsolt utalt: Szépprózai elbeszélés. II. 119. l.

² Nagyváradi 1810., Buda 1833., 1853., 1857., 1859., Szarvas 1854.

veszszük ehhez azt, hogy az *Octavianus* regénynt a német irodalomból hozzánk lassanként átszivárgó romantikus áramlat legelső közvetítői között találjuk, számunkra az érdekességét majdnem fölülmúló irodalomtörténeti érték is fűződik hozzá.

Másik lovagregényünknek, *Szép Magelonának*, mely pedig a lovagregénynek egy későbbi nemesebb hajtása, a lovagvilágnak egy pár éles vonásával localisált keleti mesében föllépő bájos szerelmi történet, semmi hatása nem volt költészetünkre. Kedvezőtlen időben és alkalmatlan feltételek között jelent meg, mikor az ilyen »fabulás históriák« ellen mi nálunk is kialakult a közvélemény, évszázadok alatt példányai is elkallódtak, s irodalomtörténetünk is csak a múlt század közepén szerzett róla tudomást. *Octavianus* már jobban megtalálta a korát. Regényirodalmunk akkori néhány évtizedes fejlődése már felébresztette író- és olvasóközönségünk érzékét és érdeklődését a megkapó és érdekes történetek iránt. Ebben része volt bizonyára az *Octavianus*nak is, mely hogy érdeklődést keltő olvasmánynak bizonyult, tanúsítja az a költői feldolgozása, melyet a Nemzeti Múzeumnak eddig észrevétlenül hevert következő kéziratában találtunk: *Flórentz és Lion. Nagy Oktáviánus Római Császár egy Hassal Születtetett Két Úr-Fiainak szomorú, de végezetre ditsőségessé vált Történeteik. Mellyeket két sorúversekben foglalt Komáromi Jósef, Tekéntetes Nemes Bihar Vármegyének N. Váradi Járásában helyheztetett Tarsádfői Hellységnek Stationalis Notáriussa. MDCCCIII. Esztendőben.* (4-r. 170 l. Jelzése : 197. Quart. Hung.)

E hosszú költemény írójáról, KOMÁROMI JÓZSEFRŐL, csak annyit tudtunk meg, a mennyit kéziratában magáról elárult, s mit a szájhagyomány hozzánk közvetített. Kézirata arról értesít, hogy Bihar vármegyének nagyváradi járásában, Tasádfőn, körjegyző volt, a szájhagyomány pedig azt tartotta főn róla, hogy szegényen, egy lovas taligán jött Tasádfőre s anyyira büszke ember volt, hogy a községben sem járt soha gyalogszerrel. Idővel sikerült az ottani földbirtokos, báró Vay családnak kegyeibe férközni s azoknak érdeklődését és pártfogását megnyerni. Nem sokáig tartott ez a jó viszony, mert Komáromi valamivel nagyon megbántotta pártfogóit s oly gyűlöletes lett a nemes család előtt, hogy e miatt a községből nyomtalanul eltűnt és ismeretlen helyre távozott.¹ Ezt a szájhagyományt némiképen megerősíti munkájának ajánló levele, melyben azt báró Vay László cs. és kir. kamarásnak ajánlja. Vay László a család történetében arról nevezetes, hogy az ifjabb bárói ágnak ő a megalapítója; ezt a kitüntetést a francia háborúkban szerzett érdemeinek elismeréséül kapta 1799-ben, I. Ferencztől. Tudós és művelt ember volt, kit a jénai tudományos társulat

¹ Pap Mihály tasádfői körjegyző közlése.

tagjai közé választott. Komáromi ismerte jól urának érzékét a »Múzsák tudományja« iránt is, ez bátorította arra a gondolatra, hogy talán »kész lesz« a munkájának »pártfogója lenni, s azt ismeretessé Világ előtt tenni«. Sajtó alá teljesen elkészített és szépen lemásolt munkáját át is adta Vay Lászlónak, »bízván úri hűségére«, hogy kiadásáról gondoskodjék. Az ajánlás 1803 aug. 3-án kelt s ekkor még »különös kegyességű« urának szólítja Vay Lászlót, tehát közvetlenül ez után történhetett az, hogy pártfogójának kegyét eljátszotta, s ez a körülmény egyszersmind azt is megmagyarázza, hogy miért nem jelent meg nyomtatásban Komáromi munkája.

A menekülő Komárominak úgy látszik arra sem volt ideje, sem alkalmá, hogy kéziratát visszakérje, mely báró Vay Lászlónál maradt, s így jutott ránk az *Octavianus* regénynek ez az inkább érdekes, mint értékes magyar költői feldolgozása. Octavianus fiainak történetét Komáromi Könyinak 1785. fordításából ismerte és abból is dolgozta fel. Külső és belső bizonyítékok szólnak e mellett. A költemény 12 részből áll, tehát beosztásában követi Kónyi munkájának tizenkét könyves szerkezetét, sőt az egyes fejezetek summáját is szóról szóra Kónyitól kölcsönzi. De nemcsak a külsőségekben, a beosztásban és a szerkezetben, ragaszkodik Kónyihoz, hanem az egész cselekmény visszaadásában is, melynek legjelentéktelenebb részleteiben sem élt az ilyen feldolgozásban megengedett költői szabadsággal. E két munkának összehasonlítása kétségtelenül igazolja, hogy a prózai regény állandóan Komáromi előtt állott és sorról sorra haladva foglalta azt versekbe. Természetesen így a prózai szövegtől egy pillanatra sem tudta magát függetleníteni; leginkább bizonyítja ezt a kevés költői inventióval rendelkező Komárominak az az eljárása, hogy Kónyi sajtóságos kifejezéseit is megtartotta s azokat akként rakosgatta egymás mellé, míg a tizenkét szótag és a vershez szükséges akármilyen rím kijött. A következő három példa elég jellemzően szemlélteti Komáromi feldolgozásmódját :

Komáromi :

*Szívfájdalma miatt nem szólhatván
zöpög,
Könyvének zápora Szemeiből tsöpög.*
(I. r.)

Azt hol vette légyen kérdezgették
tőlle,
Ő pedig azt mondta nékiek felőlle,
Hogy az a' Tengeren túl való Szülemény. (II. r.)

... az Istenre kérlek most tégedet
*Fene állat tedd le nagy dühösségedet,
Te mérges agyavad tompúljon ellenem.* (III. r.)

Kónyi :

*Könyveinek záporát hullatván, már
nem is szólhatott szívfájdalma miatt,
hanem tsak zöpögött.* (12—13. l.)

Midőn pedig kérdezték, hogy ezt
a' szép gyermeket hol vette vala,
azt felelé, *hogy az a' tengeren túl
való szülemény.* (25. l.)

Az élő Istenre kénszerítelek tégedet
*fene állat, tompúljon meg ellenem
a' te mérges agyavad, és szelidüljön
meg a' te rettenetes dühösséged.*
(29. l.)

Eltérései alig észrevehetők s betoldásai sem érintik sehol a cselekmény lényegét. Egynéhány hasonlatban s a leírások kiszínezésében kimerül minden eredetisége, melyet jókedvű, de sokszor unalmassá váló bőbeszédűséggel pótol. Ez aztán egy pillanatig sem hagyja cserben. Ilyenformán több mint 4000 verssort kellett készítenie, míg bőbeszédűségében a Kónyi munkáját teljesen kimerítette. De nemcsak az inventióban, hanem a verselésben sem bizonyult Komáromi költőnek. Rímei közül, melyekhez magyarázatot fűzni szükségtelen, néhányat bemutatunk :

- Országomból de ám : tüstént *kitakarodj*
Színem elől el menny 's innen fuss, *vakarodj.* (I. r.)
- Látogatni megyünk azon Szent *Helyeket*
Szenvedéssel Krisztus szentelt meg *meljeket.* (II. r.)
- Azomban érkeztek éppen azon *helyyre*
A' Hajósok, régen szándékoztak *mellyre.* (II. r.)
- El is indul vissza 's az úton *mentében*
Lát egy Nemes embert lóháton, *Mentében*
Jönni. (IV. r.)
- Ezen Iffiúnak hogy termete *deli*
Vala, a' Hertzegnek szemeit *be-teli.* (XI. r.)

Az elmondottak eléggé bizonyítják, alig szükséges még külön is hangsúlyozni, hogy a költői tehetséggel együtt a kellő érzék is hiányzott Komáromiban, hogy ennek a regénynek az akkori kor ízléséhez és fölfogásához még közelebb álló szépségeit megértse. Ő csak egy mesét látott benne, s a meséről az volt a véleménye, hogy »jeles élő ábrázatok«, melyekből, mint tükörből, megláthatjuk a szépet és rútat, s »választhatyuk osztán a jártabbik útát«. Össze is foglalja, hogy mi mindent lehet megtanulni Florencz és Lion történetéből :

Mellyből is erőt, észt, Virtust, bátorságot,
Buzgó szeretetet, Hitet, Jámborságot,
Irigység jutalmát, Szerencse forgását,
Az ártatlan szívnek példás nyomorgását,
Szépség, Kegyességet, Termet s Vitézséget,
Hadi Praktikákat és más több merészséget,
A' kinek van kedve, bizonytal tanulhat,
S ezek történetén, itt, amott bámulhat.

(Ajánlás az Olvasóhoz.)

Komáromi munkája az *Octavianus*-feldolgozások anyagát költői értékével nem növeli s így csak irodalomtörténeti értéke jöhet számításba. A mi szempontunkból már az is figyelemre-méltó, hogy egy ilyen széleskörű tárgynak magyar nyelvű költői feldolgozásáról tudunk beszámolni s ezzel tanusíthatjuk, hogy érdeklődésünk bekapcsolódott abba az általános európai áramlatba, mely minden népnek irodalmában valami nyomot hagyott. A magyar feldolgozás azért is érdekes, mert a regény

összes költői feldolgozásai között egyedül a magyar választotta meg helyesen a tárgyhoz illő epikus formát. Bár ez nem volt öntudatos s csak az epikus formának nálunk ebben az időben a drámai forma fölötti kedveltségének tudható be, a költői forma helyességén ez egyáltalában nem változtat.

Könyi fordításának 1859-ig megjelent hét kiadásával s Komáromi verses feldolgozásával nem ér véget a magyar nyelvű *Octavianus* regény története, csak hazai népszerűségének első időszakosza záródik be velük. Bucsányszky, ki a hatvanas évek elejétől a népirodalom legtermékenyebb kiadója volt, magyar és német nyelven közrebocsátotta *Octavianust*. Ő azonban mellőzte Könyinak nyelvében elavult fordítását, e helyett a tőle kiadott Simrock-féle német átdolgozásnak készítette el magyarnyelvű kiadását. Egy újabb kiadást¹ nem számítva, mely visszatért a Könyi fordításához s nagyrészt azt adja, kivonatolva, felére rövidítve, ettől kezdve a Könyi munkájának több kiadása nem jelenik meg, hanem a Bucsányszky kiadása az *Octavianus* népszerűségének második, napjainkig tartó új időszakát nyitja meg. Hány kiadást készített belőle Bucsányszky, nem tudjuk, csak az utóbbi két évtizedben megjelent, nagy nehézséggel fölkeresett 15 kiadásából következtethetünk arra, hogy a múlt század második felében is *Octavianus* volt a legkeresettebb és legolvasottabb népkönyvünk. Rózsa Kálmán, Bucsányszky utóda, szintén több kiadást rendezett a népkönyvből, melyek közül a legutolsót 1898-ból ismerjük. Ezek a kiadások tartalomban és beosztásban a Bucsányszky-félét követik, egypár alig észrevehető nyelvi és tárgyi módosítással, híven adják a Simrock-féle szöveget, tehát legjobbak az újabb magyar szövegű *Octavianus*-kiadások között. Sokkal kevesebb értékük van már a Bucsányszky-, illetőleg Rózsa Kálmán-féle kiadás alapján készült átdolgozásoknak. Ezek között legelterjedtebb a Sipos Antalé,² mely 1898-ban készült és 1910-ig nyolcz kiadását ismerjük. Az átdolgozó megtartotta ugyan a mese vázát, de a népkönyveknél meg nem lepő szabadsággal módosította a részleteket. Nem érte be a két testvérnek az eredetiben békésen lezáródó történetével, hanem a lovaregények ismert módszerével újabb kalandokba viszi őket. Még több érdekes, más mondákból beszótt eltéréssel szaporította az *Octavianust* egy másik magyar átdolgozója.³ A mai

¹ *Flórencz és Liön vagy a bűnbánó férj története*. Méhner Vilmos kiadása. Budapest é. n.

² *Flórencz és Liön*, vagy két testvér története. Írta Sipos Antal. Bálint Lajos kiadása. Budapest, é. n. (1898.)

³ *Oktaóianusz római császár két elveszett, de újra feltalált fiának, Flórencz és Liön vitézeknek históriája*, vagy miként lett Marcevilla pogány hercegnőből római császárné. Szép és érdekes történet a régi lovagok korából. Öt szakaszban. Kiadja Biró Albert. Budapest, é. n. (1905). [Magyar mesék és ifjúsági olvasmányok könyvtára. 22. sz.]

átdolgozóknak bizonyára az a céljuk, hogy Octavianusnak és fiainak jól ismert történetét a mindig ugyanavval be nem érő olvasóközönségüknek fölfrissítsék.

Az *Octavianus* regény történetében mi nálunk is megtalálható ugyanaz a folyamat, mely a külföldi, elsősorban a német regény történetében megfigyelhető.

Kónyi fordítása bekapcsolódik regényirodalmunk fejlődésébe. Hét évtized alatt megjelent hét kiadása azt bizonyítja, hogy a mi szellemi életünkben is volt egy olyan korszak, a melyben már nem zárkóztunk el oly ridegen a lovagregények olvasásától. Irodalmunk rohamos fejlődése erről tudomást szerzett, de nem állott meg mellette, leszorította a nép körébe, s az még ma is olvassa a hétszáz éves történetet, melyhez oly sok irodalmi és műveltségtörténeti emlék fűződik. Komáromi kéziratos feldolgozása ugyan csak érdekes holt emléke annak az iránynak, melynek áramlatában e regény hozzánk eljutott, de rajta kívül még 22 kiadását számoltuk össze az *Octavianus*nak, melyek közül a Kónyi fordítását követő kiadások igazi népkönyvekké váltak. A rendelkezésünkre álló adatok azt bizonyítják, hogy a német népkönyvhöz hasonló és napjainkig tartó népszerűséget csak mi nálunk ért el az *Octavianus*. Figyelmen kívül nem hagyhatjuk azt az érdekes jelenséget, hogy ez a csekély értékű regény mily közel tudott férközni irodalmunkhoz és népünk érdeklődéséhez. A nálunk ponyvának nevezett és megokolatlanul figyelembe sem vett népirodalom feldolgozatlan nagy anyaga népünk érdeklődésének megítélésére és az öntudatlanul is érvényesülő általános szellemi áramlatoknak számbavételére még ehhez hasonló sok érdekes adatot rejteget.

DR. GYÖRGY LAJOS.
